

Fazekas Sándor (szerk.):

„Jobb aranyat csinált a császárnál is.” A szebeni Nicolaus
Melchiornak tulajdonított alkímiai mise és utóélete

BUDAPEST, BALASSI KIADÓ, 2017

„A Mindenségben minden fejlődik – mondta. – A bölcsek számára pedig az arany a legfejlettebb fém. Ne kérdezd, miért: nem tudom. Csak azt tudom, hogy a Hagyománynak mindig igaza van. Az emberek azonban tévesen magyarázták a bölcsek szavait. És az arany a fejlődés jelképéből a háború jelképévé vált.”

„Az alkímisták sok évet töltöttek a laboratóriumokban, és figyelték a tüzet, amely a fémeket megtisztítja. Olyan sokáig figyelték, amíg fokozatosan eltűnt a fejükből minden világi hiúság. És egy szép napon megállapították, hogy voltaképpen saját magukat tisztították meg.”

(P. Coelho: *Az alkímista*, ford.: Simkó Gy. és Piros Á.)

A magyar könyvpiacon megjelent latin forráskiadások között kuriózumként szerepel az aranykészítés receptjét (*processus sub forma missae*) mise formájában bemutató, nemrégiben megjelent impozáns kötet. Amikor az olvasó kezébe veszi a számos képpel gazdagon illusztrált művet, talán először azon gondolkodik el, hogy mit is érthetett a szerző alkímiai mise alatt, hiszen a két szó nehezen fér meg egymás mellett, amennyiben a hivatalos egyház felfogásától meglehetősen távol állt az alkímia, s azt egyenesen az ördög művének tekintette. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a kötetben szereplő egyik írást, a protestáns Maier 1617-ben megjelent *Symboláját* a pápai udvar már 1624-ben betiltotta. Jóllehet az alkímisták bizonyos mértékig igyekeztek igazodni a hivatalos egyházhoz, így a mise szertartásrendje is alapvetően a katolikus hagyományt követte, s ezért az egyház blaszfémianak tekintette azt. Az anyag átalakulásának megfigyeléseire épülő titkos *ars* ugyanakkor több tudományterületre is nagy hatást gyakorolt, megfigyelései előmozdították a kémia, az orvostudomány, sőt a pszichológia további fejlődését. Mindennek háttérében ott állt a Hermés Trismegistos tanításaihoz kapcsolódó hermetikus filozófia, vagyis alapvetően egy pogány filozófiai rendszer, amelynek elméletét követői a gyakorlatban igyekeztek megvalósítani. Nem véletlen, hogy sokszor maguk az alkímisták orvosok, akik így egyszersmind a múlt-kor egyfajta alternatív gyógy módjával kísérleteztek. Nem csupán az anyag átalakítása, az arany előállítás volt a cél, sokkal inkább a gyógyítás, amely szerintük a természet működésében ható okkult erők feltárásának segítségével lehetséges. A kötetben szereplő források szerzői többnyire maguk is orvosdoktorok. Az orvostudomány

és a filozófia összetartozásának tradíciója az ókorig nyúlik vissza, a görög filozófus megnevezése egyszersmind *iatros*, azaz ‘orvos.’

Amikor végigtekintünk a kötet fejezetcímein, láthatjuk, hogy nem csupán Melchior miséjének utóéletét megörökítő alkimista szövegekkel találkozhatunk, hanem hasznos, az értelmezést segítő tanulmányok is kiegészítik ezeket.

A „Bevezetés”-ben Fazekas Sándor Melchior személyének igyekezett nyomába eredni. A szebeni származású tudóst 1531-ben pénzhamisítás vádjával ítélték el, ezért I. Ferdinánd (1526-1564) Prágában lefejeztette. Kérdés azonban, hogy a Melchior neve alatt fennmaradt misét, az orvos tevékenységét, s a szöveg kézirátát mikorra datáljuk. Ezzel kapcsolatban Fazekas Sándor új javaslatlall állt elő, lelkiismeretesen boncolgatva a szerző, a mű és a tradíció egymáshoz való viszonyát.

A második fejezet útmutatót ad a könyvben bemutatott szövegekhez. Megtudhatjuk, hogy Melchior miséje először a francia alkimista, Nicholas Barnaud (1539-1604) azon kiadványában jelent meg, amely valójában egy titokzatos bolognai sírfeliratot vizsgáló tanulmány kommentárja volt. Fazekas Sándor és Hamvas Endre, a fejezet írói tágabb teret adnak Michael Maier „Tizenkét nemzet aranyasztalának felajánlása” (*Symbola aureae mensae duodecim nationum*) című művének, ami azért is érdekes, mert e könyv célja elsődlegesen a kémia tudományának (*ars chymica*) védelme volt. Maier az antik tradícióhoz kapcsolható *symposion* keretében érvelt az alkímia *autoritasa* mellett, vendégül látva többek között az egyiptomi Hermést, a görög Démokritost, a német Albertus Magnust, az itáliai Aquinói Szent Tamást, az arab Avicennát és természetesen a szebeni Melchiort. Írásában Galénos elem- és nedvtanát összekapcsolta a sztoikus *sympatheia*val, a makro- és mikrokozmosz összefüggéseire vonatkozó elmélettel. Maier *Symbolájában* a szebeni Melchior okfejtésének logikus érvelésével vette védelmébe az alkímiát Pyrgopolinices támadásaival szemben. A szövegekhez írott segédletben a szerzők egyúttal a fordítási nehézségekre is felhívják a figyelmet, röviden magyarázva a főbb terminusok (pl.: *spiritus, pneuma, symbola*) összefüggésrendszerét.

A szövegeket közlő harmadik szakaszban négy forrásrészletet találhatunk. Elsőként a Barnaud-féle kiadásban (1597) megjelent részletet olvashatjuk Hamvas Endre fordításában. A második szöveg Benedictus Figulus „Mennyei arany kincseskamrácskája” (1608; ford. Fazekas S.), a harmadik Maier fent említett írása (1617; ford. Hamvas E.), végül Andreas Libau „Az alkémiai titkokról szóló értekezés”-ének második könyve (1613; ford. Hamvas E.) szerepel. Utóbbi szerző érdekessége, hogy elsősorban a kémiai folyamatleírásokra koncentrál, s nála a misztikus magyarázatok háttérbe szorulnak. Az alkímisták által közölt kémiai folyamatok értelmezését ugyanakkor nagyban segíti a könyvben szereplő számos kép és ábra, amelyek egyúttal vizuális élményt is nyújtanak az olvasó számára.

Egy könyv ismertetőjének egyúttal az is feladata, hogy kritikával illesse az általa bemutatott művet. Ebben a tekintetben csupán annyi megjegyzésünk lenne, hogy a

forrásszövegek bevezetésül jó lett volna bemutatni a mise szövegét lecsupaszítva az egyéb kiadványokban megjelent körítéstől, ezzel egyértelművé téve, hogy valójában mi lehetett az alkimista szertartás eredeti szövege, amennyiben Melchior miséje Barnaud és Jung írásában betétként jelenik meg, míg Libau csupán egy részét közli.

A kötet záró szakaszában három tanulmányt olvashatunk, amelyek mindegyike hozzájárul az alkimista szertartás interpretációinak további magyarázatához.

Itt kapott helyet C. G. Jungnak, a neves pszichiáternek, az analitikus pszichológia megalapozójának tanulmánya. Ő az alkímiai folyamatok leírásában a psziché működését látta kifejezésre jutni, s nemcsak korábbi, e témához kapcsolódó művekkel, hanem liturgikus szövegekkel is egybevetette a Melchiornak tulajdonított misét. Szöcs Géza méltán írja remek utószavában, hogy a könyv „műfaját tekintve tehát egy alkímiai mise forrásközléssel kiegészített művelődéstörténeti bemutatása.” A kötet így nem csupán történészkörökben, hanem a pszichológia iránt érdeklődők számára is nagy érdeklődésre tarthat számot.

Hamvas Endre Michael Maier életének és műveinek bemutatására vállalkozott, s egyúttal a hermetikus-paracelsusi és a rózsakeresztes tradíciót vizsgálta. E tanulmányban nem csupán a szövegek között szereplő „Tizenkét nemzet aranyasztalának felajánlásai” (*Symbola*) (1617) című munkát tárgyalja, hanem Maier másik, e művel közel egy időben keletkezett *Atalanta fugiens* (1618) című írását is, mégpedig elsősorban a hermetikus előzmények vonatkozásában. Hamvas Endre a közép- és kora újkori alkímia alapjait, az ókori hermetizmust tárja röviden az olvasó elé, így a teljes kötetnek e szakasza kulcsfontosságú a Melchiornak tulajdonított mise interpretációjához. Maier művében, a *Symbolában* az egyiptomi király, filozófus és pap Hermés Trismegistos, a háromszorosan nagy Hermés a szimbolikus, érvelés formájában vívott harc fővezére. Maier mindezzel azon törekvésének adott hangot, hogy bebizonyítsa, a kémiát, ill. az alkímiát igazi, mégpedig az orvostudománnyal egyenértékű tudománynak kell tekintsük. A szerző antik irodalomban való jártaságát tükrözi, hogy nem csupán a reneszánsz idején elterjedt fordításokat ismerte (pl. Marsilio Ficino *Corpus Hermeticum*hoz írott bevezetőjét), hanem az eredeti klasszikus szövegeket (pl. Pliniust) is olvashatta. Hamvas Endre ugyanakkor rámutat a hagyomány két jeles képviselőjének, Paracelsus és Christian Rosenkreutz működésének jelentőségére, hiszen alakjuk a nyugati hermetikus-alkímiai tradíciótól teljességgel elválaszthatatlan. Mindeközben ismerteti a korabeli alkimista irodalom néhány kiemelkedő produktumát.

Keserű Bálint tanulmányában az alkimista irodalom 17. századi kiemelkedő alkotásainak igyekszik nyomába eredni, röviden ismertette az alkímia népszerűsítésében nagy szerepet játszó emblémás könyveket, amelyek elsődleges célja az volt, hogy a múltbeli hagyomány segítségével bizonyítsák e tudomány ősiségét és érvényét. Ezek között különös figyelmet érdemel a „Filozófusok rózsakertje” (*Rosarium Philosophorum*) című sokszínű *florilegium*, amely az alkimista szerzők

tanításainak gyűjteménye. Az auktorok között találjuk többek között a Maiernél felvonultatott tudósokat, így Démokritost, Avicennát, Albertus Magnust. 1652-ben látott napvilágot Elias Ashmole *Theatrum Chemicum Britannicum* című sorozatának első darabja, a 15. századból származó *Ordinall of Alchemy*, Thomas Norton alkotása, amely eredeti nyelven e kiadásban jelent meg először. Említést érdemel Oswald Croll fő műve, a *Basilica chymica*, amelynek függeléke tartalmazta a szerző népszerű írását, a *De signaturis internis rerumot*. Örvendetes, hogy ezt az írást a magyar közönség is olvashatja (Magyar L. A.: *Magia naturalis*, Budapest, 2005). Keserű Bálint M. Maier műve (*Symbola*) nyomán hangsúlyozza, hogy a hermetikusi tudomány a 17. században Kelet-Közép-Európába tolodott át. A magyar történelemben Melchior szűkebb pátriája, Erdély különös szerepet töltött be, egyrészt azért, hogy a függetlenségi mozgalmak kiindulópontja volt, másrészt pedig befogadta az új eszméket hirdetőket, s így vallási sokszínűségével az alkímistáknak is egyfajta bázisa lehetett. Ebben a tekintetben itt politikai és vallási reformtörekvések karöltve mutatkozhattak meg. Ennek egyik megnyilatkozása az üdvtörténeti jelentőséggel bíró alkímista tradíció.

Az anyag átlényegítésének tudománya ugyanakkor összekapcsolódott az értékek, s elsősorban az erények mentén kikristályosodó arannyá válás folyamatával. Az aranycsinálás a szellemi és kiváltképp a lelki gyarapodás processzusával fonódott össze. E motívum az anyag átalakításának kulcsa, hiszen a metamorfózis valójában a szellemi tényező hatására megy végbe. Ehhez a folyamathoz az alkímiai mise volt az a szertartás, amelynek során az anyag átalakul. Az alkímia ugyanakkor konkrét anyagi célt is szolgált: a megrendelőnek, avagy az uralkodónak a törökellenes küzdelmekhez volt szüksége arra a pénzre, amely a szükséges fegyvert és haderőt biztosíthatta – „ad exstirpandum Turcas”, ahogyan a mise szövegében szerepel. Fazekas Sándor bevezető tanulmányának elején a következőképpen fogalmazta meg mindezt: „A századokon át elterjedt és a nyomtatott kiadások címe által is továbbörökített történet szerint a szebeni Nicolaus Melchior egy mise formájú aranycsináló receptet írt egy magyar királynak, hogy az azzal készített aranyon vásárolt hadsereg segítségével kiűzhesse a törököt. E tartalmakat a mise liturgikus rendjét felhasználva írja le komoly alkímiai ismeretek birtokában.” A 15-17. századi Európa számára az alkímia egyszersmind Európa keresztény értékeinek védelmét is jelentette.

Csízy Katalin